

Dat als

Een 'stijlfout' in de praktijk

That if

A stylistic lapse in practice

Abstract

Dutch style guides and teaching methods consider the direct sequence of the subordinating conjunctions *dat* ‘that’ and *als* ‘if’ a stylistic lapse. It is advised to rewrite sentences containing the sequence by repositioning the conditional *als*-clause to the final position of the sentence. This study aims to find out to what extent this stylistic lapse actually occurs in several types of texts, and in which situations the aforementioned advice is suitable. We use corpus data from different modes and registers, we provide an overview of language advice from grammars, style guides and teaching methods, and we provide a comparison of Dutch *dat als* to the treatment of *that if* in English usage guides. Finally, we analyze the effects of the proposed reformulations, focusing on the function of the conditional clause in context. By doing so, we aim to formulate an informed view on the wide-spread advice concerning *dat als* ‘that if’, and we aim to refine the advice available in the literature.

Keywords

Dat als, that if, conditionals, style guides, stylistic lapses, corpus study, language education

1. Inleiding

Veel schoolmethoden Nederlands en taaladviesboeken bevatten advies over de zogenaamde ‘*dat/als*-constructie’, zoals in het voorbeeld in (1a).¹

- (1a) Het eerste ziektejaar is zo verregaand geprivatiseerd *dat, als het fout gaat*, pas na een jaar duidelijk wordt hoe het zit. (NRC, 28 januari 1999)

De constructie komt veel voor in opsommingen van stijlfouten die te vinden zijn in schoolboeken voor de bovenbouw van de middelbare school. Het advies dat daarbij wordt gegeven, is het herschrijven van de zin door de voorwaardelijke *als*-zin achterop te plaatsen, zoals in (1b).

¹ De auteurs bedanken de anonieme reviewers voor hun zeer nuttige commentaar op een eerdere versie van deze bijdrage. Een korter, populariserend verslag van dit onderzoek is verschenen als Reuneker & Boogaart (2021).

- (1b) Het eerste ziektejaar is zo verre gaand geprivatiseerd *dat* pas na een jaar duidelijk wordt hoe het zit *als het fout gaat*.

In deze bijdrage houden we dit advies kritisch tegen het licht. We bespreken daartoe in de volgende paragraaf eerst de posities die een *als*-zin in het Nederlands kan innemen en daarna de verschillende vormen die de *dat/als*-constructie aanneemt. In paragraaf 3 presenteren we een corpusstudie om te inventariseren hoe vaak de constructie gebruikt wordt en in hoeverre het gebruik samenhangt met modus (gesproken, geschreven taal) en register (formeel, informeel taalgebruik). Vervolgens geven we, in paragraaf 4, een overzicht van de taaladviezen over deze constructie uit zowel de taaladviesliteratuur als schoolmethoden, die we daarnaast vergelijken met zowel psycholinguïstisch onderzoek als Engelse ‘usage guides’. In paragraaf 5 bespreken we de voorgestelde herformuleringen en de mogelijke factoren die spelen bij de geslaagdheid daarvan. Tot slot komen we in paragraaf 6 tot een conclusie, waarbij we het bestaande advies over de vermeende stijlfout nuanceren.

2. De positie van de *als*-zin in het Nederlands

In de inleiding stelden we al dat in schoolboeken en taaladviezen specifiek aandacht wordt geschonken aan de directe opeenvolging van *dat* en *als*. Om dit verschijnsel te kunnen analyseren, bespreken we in deze paragraaf eerst de mogelijke posities van de *als*-zin in het Nederlands en de plaats die de *dat/als*-constructie inneemt in die indeling. Vervolgens bespreken we, in paragraaf 2.2, de vormvarianten van de *dat/als*-constructie in het corpus.

2.1 Drie posities van de voorwaardelijke bijzin

Een *als*-zin in het Nederlands kan dienstdoen als voorwaardelijke bijzin bij een hoofdzin en gaat daaraan in canonieke positie vooraf, zoals in (2).

- (2) *Als Berlusconi geen brokken maakt*, dan doen zijn kabinetsleden en politieke bondgenoten het wel. (Trouw, 1 juli 2003)

Veel vaker dan op basis van de literatuur over voornamelijk Engelse voorwaardelijke bijzinnen (*if*) zou worden verwacht (zie o.a. Greenberg, 1966, p. 84; Comrie, 1986, p. 84; Dancygier, 1998, pp. 145-149; Declerck & Reed, 2001, pp. 367, 397; voor het Nederlands, zie Van der Horst, 1995, p. 144), staan voorwaardelijke *als*-zinnen niet voor, maar achter de hoofdzin, zoals in (3).

- (3) De boetes gaan omhoog en een bedrijf kan worden gesloten *als de regels worden overtreden*. (CGN, fn005656)

Naast deze zinsinitiële en zinsfinale *als*-zinnen, zijn er ook voorwaardelijke bijzinnen in zogenaamde ‘zinsmediale’ positie, waarbij de *als*-zin, als het ware, in de hoofdzin is ‘geïnjecteerd’ (zie Reuneker, 2017). In (4) hieronder staat de *als*-zin tussen het onderwerp *je* en de rest van de ingebedde zin (‘eerst naar links [...] moet kijken’).

- (4) Ik heb geleerd dat je, *als je veilig een tweebaansweg wilt oversteken*, eerst naar links, dan naar rechts, en ten slotte nog een keer naar links moet kijken. (Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte, 2014-3)

Tot slot zijn er nog *als*-zinnen zonder hoofdzin, de zogenaamde insubordinatieve bijzinnen (zie Boogaart & Verheij, 2013), als in (5). Zulke ‘ongehoorzame’ bijzinnen drukken vaak een duidelijke evaluatie van een situatie uit – zo duidelijk, dat een hoofdzin overbodig lijkt.

- (5) OMG als ik met zo'n air mijn tentamen kon maken... (SoNaR, WR-U-E-A-0000001263)

De *dat/als*-constructie, zoals in (6), scharen wij in deze indeling onder de zinsinitiële *als*-zinnen.

- (6) Wij zijn toch erg bang *dat als je geen normering in deze wet uit opneemt dat* dat juridisering in de hand werkt. (CGN, fn000218)

Hoewel de *als*-zin hier midden in de samengestelde zin als geheel staat, neemt deze de eerste positie in van de bijzin ingeleid door (het eerste) *dat* (zie voor meer argumenten Reuneker, 2022, hoofdstuk 5); de *als*-zin is in deze constructie dus altijd een bepaling op de eerste positie binnen een samengestelde *dat*-zin. Daarin verschilt (6) van (4), waarin het subject *je* de eerste positie van de bijzin inneemt en de *als*-zin als zinsmediaal wordt beschouwd.

2.2 *Vormvarianten van de dat/als-constructie*

In de constructie is enige variabiliteit in vorm mogelijk. In (6) wordt het onderschikkend voegwoord *dat* herhaald, om zo de matrixzin (‘Wij zijn toch erg bang *dat* [...]’) te hervatten. Zo’n herhaling ontbreekt in (7); de hoofdzin (‘het rationeel kan zijn [...]’) neemt zonder verdere omhaal de woordvolgorde van een ‘normale’ ondergeschikte bijzin aan.

- (7) Onze suggestie is *dat, als zulke overtuigingen niettemin een zekere functionaliteit en stabiliteit bezitten*, het rationeel kan zijn om voor zo’n overtuiging te kiezen, ook al is er net zoveel evidentie voor het tegendeel. (Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte, 2016-1)

In (7) kan de *als*-zin worden geschrapt zonder grammaticale problemen op te leveren, al vindt uiteraard wel een verandering in betekenis plaats – de conditie is immers verdwenen. Een andere vorm van de constructie is die met het zogenaamde resumptieve *dan* (cf. Renmans & Van Belle, 2003), dat voorkomt in (2) en hieronder te vinden is in (8).

- (8) Maar ligt ook wel zo *dat als hij zegt van goh ik wil dat behang precies zoals het officieel moet dan* zeggen wij natuurlijk ook nou dan krijg je ook de vloeren zoals officieel moet. (CGN, fn008247)

In tegenstelling tot *dat* in (7), dat een herhaling is van het voegwoord *dat* eerder in de zin, ‘herpakt’ *dan* hier de *als*-zin zelf. Een combinatie van *dat* en *dan* komt ook voor, zoals in (9).

- (9) Dat is gewoon de feitelijke gegevenheid als gaat om de definitie van het huwelijk *dat als deze definitie maatschappelijk zo door zou gaan dat dan* de kerken niet maar een verbijzondering heeft maar een eigen definitie zou gaan krijgen van het huwelijk. (CGN, fn000203)

In de volgende paragraaf gaan we in op de frequentie van de *dat/als*-constructie en de mogelijke associaties met enerzijds verschillen tussen gesproken en geschreven taal en anderzijds verschillen tussen formeel en informeel taalgebruik.

3. Het gebruik van de *dat/als*-constructie

In de vorige paragraaf onderscheidden we drie posities van de voorwaardelijke *als*-zin in het Nederlands, namelijk de zinsinitiële, zinsmediale en zinsfinale positie. We schaarde vervolgens de *dat/als*-constructie onder het zinsinitiële type, omdat de *als*-zin de eerste positie van de bijzin (de *dat*-zin) inneemt. Over frequenties van de vermeende stijlfout is, naar ons weten, niet eerder gerapporteerd, hoewel uit verkennende onderwijskundige onderzoeken blijkt dat de *dat/als*-constructie in teksten van middelbareschoolleerlingen nauwelijks voorkomt (zie paragraaf 4). In deze paragraaf presenteren we de resultaten van een corpusonderzoek naar het gebruik van de constructie in verschillende modi en registers.

3.1 Corpussamenstelling en annotatie

Voor deze studie gebruiken we het corpus van voorwaardelijke *als*-zinnen dat is ontwikkeld door Reuneker (2022). Om een zo representatief mogelijk corpus te construeren voor het Nederlands (voor representativiteit, zie o.a. McEnery & Hardie, 2012, p. 10; Leech, 2007), zijn de samples gebalanceerd op de dimensies *modus* (gesproken, geschreven) en *register* (formeel, informeel). Het corpus bevat teksten uit het Corpus Gesproken Nederlands (Oostdijk, 2000), en geschreven teksten uit het SoNaR-

500-corpus (Oostdijk et al., 2013).² Om mogelijke regionale invloeden uit te sluiten, zijn alleen teksten uit Nederland gebruikt. Voor elke combinatie van modus en register zijn 1250 voorwaardelijke *als*-zinnen geselecteerd. Na diskwalificatie van ambigue en incomplete zinnen bleven 4667 *als*-zinnen over. De *dat/als*-constructie is met behulp van een script automatisch geïndexeerd. De resultaten hiervan zijn handmatig gecontroleerd en tijdens de annotatie van het corpus aangevuld.

3.2 Distributie van de *dat/als*-constructie

De resultaten van het corpusonderzoek worden hieronder weergegeven in tabel 1.

Tabel 1. *Distributie van dat/als versus modus en register*

Modus	Register	<i>dat/als</i> (%)	\neg <i>dat/als</i> (%)	Totaal
Gesproken	Formeel	64 (5.73)	1053 (94.27)	1117
	Informeel	16 (1.44)	1092 (98.56)	1108
	Totaal	80 (3.60)	2145 (96.40)	2225
Geschreven	Formeel	25 (2.03)	1209 (97.97)	1234
	Informeel	13 (1.07)	1197 (98.93)	1210
	Totaal	38 (1.55)	2406 (98.45)	2444
Total		118 (2.53)	4551 (97.47)	4669

NB. Percentages zijn gebaseerd op rijen.

Wat opvalt, is dat de *dat/als*-constructie laagfrequent is; de constructie wordt slechts in 2.53 procent van alle voorwaardelijke *als*-zinnen gebruikt. Wat tevens opvalt, is dat de constructie vaker in gesproken dan in geschreven Nederlands voorkomt (3.60% tegenover 1.55%) en vaker in formele dan in informele teksten (3.79% tegenover 1.25%), waarbij die voorkeur sterker lijkt in gesproken Nederlands. Bij formele gesproken teksten moet dan worden gedacht aan Kamerdebatten en bijvoorbeeld nieuwsverslagen in journaals.

3.3 Associaties tussen modus, register en het gebruik van de constructie

Om vast te stellen of er inderdaad sprake is van associaties tussen modus, register en het gebruik van de constructie, is een log-lineaire analyse uitgevoerd (zie Agresti, 2007, hoofdstuk 7). Een meer gangbare toets, zoals een chikwadraat- of Fisher's Exact-toets volstaat hier niet, omdat er mogelijk associaties zijn tussen meer dan twee nominale variabelen tegelijk en er dus sprake kan zijn van interacties tussen die variabelen. Bij de log-lineaire analyse is een zogenaamde *backward elimination*-procedure gevolgd en om mogelijke drie- en tweewegsassociaties verder te analyseren, is de chikwadraattoets gebruikt.

² Bijna alle data van Nederlandse fora in het SoNaR-500-corpus komen van de website *Ouders Online*. Aangezien dit mogelijk problemen oplevert voor de representativiteit van de data, zijn teksten van het forum *Tweakers* toegevoegd. Voor meer details over het corpus, zie Reuneker (2022, hoofdstuk 4).

Daarbij is gebruik gemaakt van *standardized residuals* (cf. Agresti, 2007: 87) als indicatie van de bijdrage van elke cel in de tabel aan de totale significantie.

De driewegslog-lineaire analyse produceerde een model dat de interacties *modus* × *dat/als* en *register* × *dat/als* behield. De *likelihood ratio* van dit model was ($\chi^2=3.42$, $df=2$, $p=0.18$). De interactie tussen *modus* en het gebruik van de *dat/als*-constructie was significant ($\chi^2=18.87$, $df=1$, $p<0.001$), wat laat zien dat het gebruik van de constructie afhankelijk is van het onderscheid tussen gesproken en geschreven Nederlands. Daarmee kunnen we de eerdere observatie bekrachtigen dat de *dat/als*-constructie significant vaker wordt gebruikt in gesproken teksten dan in geschreven teksten ($z=3.17$, $p<0.001$; $z=-3.02$, $p<0.001$). Ook de interactie tussen *register* en het gebruik van de *dat/als*-constructie was significant ($\chi^2=29.42$, $df=1$, $p<0.001$), wat laat zien dat het gebruik van de constructie afhankelijk is van het onderscheid tussen formele en informele teksten. Ook hier bekrachtigen de resultaten dus de eerdere observatie dat de *dat/als*-constructie significant vaker wordt gebruikt in formele teksten dan in informele teksten ($z=3.84$, $p<0.001$; $z=-3.87$, $p<0.001$). Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat het in beide gevallen gaat om zwakke associaties (respectievelijk *Cramér's V*=0.06; *Cramér's V*=0.08), wat te verklaren is door de lage frequentie van de constructie in het algemeen.

3.4 Distributie van vormvarianten

In paragraaf 2 hebben we een aantal vormvarianten van de constructie onderscheiden. We zagen onder meer dat het voegwoord *dat* herhaald kan worden om de matrixzin te hervatten. Met het oog op verschillen in verwerking valt te verwachten dat zulke vormvarianten associaties met *modus* en/of *register* vertonen. Daarom presenteren we hieronder de distributie van die varianten en toetsen we die hypothese.

Tabel 2. *Distributie van vormvarianten van dat/als versus modus en register*

Modus	Register	<i>dat/als</i>	<i>dat/als ...</i>	<i>dat/als ...</i>	<i>dat/als ...</i>	Totaal
		(%)	<i>dat</i> (%)	<i>dan</i> (%)	<i>dat dan</i> (%)	
Gesproken	Formeel	18 (28.13)	27 (42.19)	16 (25.00)	3 (4.69)	64
	Informeel	2 (12.50)	3 (18.75)	7 (43.75)	4 (25.00)	16
	Totaal	20 (25.00)	30 (37.50)	23 (28.75)	7 (8.75)	80
Geschreven	Formeel	20 (80.00)	2 (8.00)	3 (12.00)	0 (0.00)	25
	Informeel	10 (76.92)	2 (15.38)	0 (0.00)	1 (7.69)	13
	Totaal	30 (78.95)	4 (7.89)	3 (7.89)	1 (2.63)	38
Total		50 (42.37)	34 (28.81)	26 (22.03)	8 (6.78)	118

NB. Percentages zijn gebaseerd op rijen.

In deze tabel zien we dat in formeel gesproken Nederlands relatief veel *dat/als... dat* voorkomt, waar in informeel gesproken Nederlands de meest frequente variant die met resumptief *dan* is. In geschreven

Nederlands zien we een andere verhouding; in zowel formele als informele teksten is de reguliere *dat/als*-constructie dominant en worden minder resumptieve elementen gebruikt. De variant met zowel *dat* als *dan* is in het algemeen het minst frequent.

3.5 *Associaties tussen modus, register en vormvarianten*

De driewegslog-lineaire analyse produceerde een model dat de interacties *modus* × *register*, *modus* × *vormvariant* en *register* × *vormvariant* behield. De *likelihood ratio* van dit model was ($\chi^2=6.04$, $df=3$, $p=0.11$). We kijken nader naar de vormvarianten in het model en zien bij de interactie tussen *modus* en *vormvariant* dat resumptieve elementen (*dan*, *dat*, *dat dan*) significant vaker voorkomen in gesproken taal dan in geschreven taal ($\chi^2=28.54$, $df=1$, $p<0.001$). Dit effect is sterker dan de eerder gerapporteerde associaties tussen *modus*, *register* en het gebruik van *dat/als* (*Cramér's V*=0.49). Een specifiekere vergelijking laat zien dat daarvoor vooral de distributieve verschillen tussen *dat/als*-constructies zonder resumptief element enerzijds en die met *dat* ($\chi^2=17.59$, $df=1$, $p<0.001$; *Cramér's V*=0.46) en *dan* ($\chi^2=14.44$, $df=1$, $p<0.001$; *Cramér's V*=0.44) anderzijds verantwoordelijk zijn. Tussen *register* en specifieke vormvarianten zijn geen significante associaties gevonden.

Hoewel de bovenstaande vergelijkingen niet direct bevestigen dat *dat/als*-constructies moeilijk te verwerken zijn, geven de resultaten wel een indicatie dat vooral in gesproken taal taalgebruikers de behoefte voelen om de structuur van de zin te verduidelijken met *dat*, *dan* of, in een minderheid, *dat dan*. Wanneer de constructie in geschreven teksten wordt gebruikt, gebeurt dat overwegend zonder zulke resumptieve elementen. Een mogelijke verklaring is dat schrijver en lezer bij geschreven tekst het begin van de matrixzin kunnen terugzoeken en zo de zinsstructuur kunnen herpakken, terwijl dat bij gesproken tekst niet kan. Mogelijk is hierop ook de lengte van de *als*-zin van invloed (zie ook de volgende paragraaf) en is de behoefte aan een resumptief element groter naarmate de *als*-zin langer is. In dit onderzoek is de lengte van de *als*-zin echter niet als factor opgenomen en vervolgonderzoek is nodig om dergelijke verklaringen te toetsen.

4. *Dat/als* in taaladviezen

Uit het voorgaande blijkt dat de *dat/als*-constructie zeker niet de meest frequente vorm van *als*-constructies is, maar zeldzaam is de constructie ook niet. De frequentie valt te vergelijken met die van insubordinatieve *als*-zinnen (Reuneker, 2020). Dat de constructie regelmatig in teksten voorkomt, is wellicht de reden dat er in bijna alle lesmethoden en invloedrijke taaladviesboeken aandacht aan wordt besteed. In deze paragraaf bespreken we de lesmethoden en taaladviezen waarin de constructie wordt

besproken, de karakterisering van *dat/als* als tangconstructie en onderzoek naar de effecten van dergelijke constructies.

4.1 *Dat/als in lesmethoden en taaladviesliteratuur*

In alle grote lesmethoden die op de middelbare school gebruikt worden, wordt geadviseerd de *dat/als*-constructie niet te gebruiken. In *Nieuw Nederlands* (Steenbergen et al. 2014, p.178) bijvoorbeeld wordt de *dat/als*-constructie breed opgevat en wordt genoemd dat je hem kunt herkennen aan de woordcombinaties '(om)dat als, (om)dat wanneer, (om)dat indien en soms zodat als/wanneer/indien'. Het advies luidt: 'die *als*-zin moet je achter in de zin plaatsen.' In *Op Niveau* (Merckx, Flier & Alers, 2018, p. 433) zijn oefenzinnen zoals die in (10a) te vinden.

(10a) We spraken af *dat als het eerste salaris op mijn rekening wordt gestort*, (dat) ik direct een deel van mijn schuld zou afbetalen. (Merckx, Flier & Alers, 2018, p. 433)

Hierbij wordt opgemerkt dat een zin 'helemaal ontspoorde' als het voegwoord *dat*, hierboven tussen haakjes, wordt herhaald. In (6) zagen we reeds dat die vorm wel degelijk voorkomt en niet hoeft te betekenen dat de zin onleesbaar wordt. Ook in *Op Niveau* is het advies de *als*-zin achter aan de zin plaatsen zodat de tang verdwijnt, waardoor de herformulering in (10b) ontstaat.

(10b) We spraken af ik direct een deel van mijn schuld zou afbetalen *als het eerste salaris op mijn rekening wordt gestort*.

Dit advies is niet alleen te vinden in lesmethoden (zie voor een inventarisatie ook Steenbakkers, Stukker, & De Glopper, 2021), maar ook in invloedrijke taaladviesboeken, zoals het *Handboek Stijl* van Burger en De Jong (2009, pp. 133-135) en Renkema's *Schrijfwijzer* (2020, pp. 104-105).

De vraag is, wat ons betreft, niet alleen óf de constructie nu echt zo problematisch is – en daarbij zo eenduidig herschreven kan worden – maar ook hoe noodzakelijk het advies is. Steenbakkers (2018, pp. 281-282) laat bijvoorbeeld zien dat uit inventarisaties van zeven bovenbouwdocenten in een 'docentontwikkelteam Nederlands' blijkt dat van de 'vijftien standaardfouten' uit *Nieuw Nederlands*, waaronder uiteraard de *dat/als*-constructie, eigenlijk alleen incongruenties, onjuiste verwijzingen en losstaande zinsgedeelten voorkomen. Ook Van Rijt, Van den Broek en Van den Bergh (2022, pp. 309-310) laten zien dat de *dat/als*-constructie in teksten van middelbareschoolleerlingen weinig voorkomt: in 133 teksten slechts 15 keer. Dat is 0.77 procent van de 1950 gevonden stijlfouten en daarmee is het een van de minst frequente fouten. Ter vergelijking: ambigue verwijzingen en verkeerd gebruik van komma's waren verantwoordelijk voor respectievelijk 10.15 en 15.13 procent van de stijlfouten. Hoewel de *dat/als*-constructie ook wordt genoemd door Ben Salemans en Marc van Oostendorp in een actuele

discussie over het corrigeren van ‘ongrammaticale constructies’ in de antwoorden op het eindexamen Nederlands (zie Volkskrant, 28 april 2021), komt de *dat/als*-constructie dus nauwelijks voor in teksten van leerlingen.

4.2 Tangconstructies

De *dat/als*-constructie is een specifieke vorm van een ‘tangconstructie’. Dat zijn zinnen waarin twee elementen die grammaticaal bij elkaar horen juist ver uit elkaar staan, zoals in het voorbeeld hieronder.

(11) De door een list buiten de woonkamer gehouden jongen wist niet dat er visite was.

Hier horen het lidwoord *de* en het zelfstandig naamwoord *jongen* bij elkaar – ze worden ook wel de ‘grijpers’ van de tang genoemd (zie bijvoorbeeld Burger & De Jong, 2009, pp. 133-135) – maar staat er een bijvoeglijke bepaling tussen (‘door [...] gehouden’). Dat bemoeilijkt volgens de adviesboeken het leesproces. Hoe meer woorden ‘in de tang’ zitten, hoe onleesbaarder de zin zou worden. De *dat-als*-constructie nu is een specifiek type tangconstructie: een zogenaamde ‘bijzintang’ (Renkema, 2020, p. 105) waarin een *als*-zin ‘gevangen’ zit tussen het onderschikkende voegwoord *dat* en de rest van de bijzin die erop volgt. Het feit dat de twee onderschikkende voegwoorden *dat* en *als* direct naast elkaar staan, zou het leesproces verder bemoeilijken.

Een belangwekkend punt met het oog op het hierboven beschreven taaladvies is dat de adviezen niet gestoeld lijken op wetenschappelijk onderzoek naar de verwerking van de *dat/als*-constructie. Renkema (1989) vormt hierop een uitzondering. De resultaten laten zien dat de ‘bijzin-tang’ (Renkema geeft naast zinnen met *dat-als* ook voorbeelden met *dat-zolang* en *dat-hoewel*) wel enigszins langere leestijden oplevert, maar tekstbegrip niet in de weg staat. In adviezen over *dat/als* worden daarentegen vrij stellige beweringen gedaan over deze constructies, namelijk dat ze het geheugen extra belasten en lastiger worden ‘als de inhoud tussen de “grijpers” groter wordt en als het tweede deel lastiger te voorspellen is op basis van grammatica en inhoud’ (Burger & De Jong, 2009, p. 135). Zulke opmerkingen zijn wel in overeenstemming met de literatuur over tangconstructies in het algemeen, waarin de ‘afhankelijkheidslengte’ tussen de polen van een grammaticale relatie als een moeilijkheidsfactor wordt beschouwd (Pander Maat, 2017, p.319). In experimenteel onderzoek naar leesbaarheid worden, naast langere leestijden, wel degelijk *off-line* begripseffecten van tangconstructies gevonden die groter worden naarmate er meer woorden tussen de twee polen staan (Klein, 2018, pp. 99-110). Hoewel het algemenere onderzoek naar tangconstructies niet specifiek over *dat/als* gaat, maar typisch over invoegen van betrekkelijke bijzinnen, valt natuurlijk ook voor deze constructie te verwachten dat lange *als*-zinnen meer problemen opleveren voor de verwerking en/of het begrip ervan dan korte *als*-zinnen.

4.3 De constructie in Engelse taaladviezen

Om redenen van woordvolgorde heeft een aantal van de Nederlandse tangconstructies geen Engels equivalent. Een zin als die in (11) is in het Engels niet mogelijk zonder de bepaling ‘in de tang’ te verplaatsen, zodat deze niet meer binnen een woordgroep kan vallen, zoals te zien is in (12a) en (12b).

(12a) * The kept out of the living room by a ruse boy did not know that there were visitors.

(12b) The boy, kept out of the living room by a ruse, did not know that there were visitors.

Hoewel het dus niet vreemd is dat sommige soorten tangconstructie, inclusief de ‘onderwerp-persoonsvormtang’ en de ‘werkwoordelijke tang’ (Renkema, 2020, p. 104), niet voorkomen in Engelse taaladviezen, is nu juist de *dat/als*-constructie wel mogelijk in het Engels, zoals te zien is in (13), dat afkomstig is uit het invloedrijke taaladviesboek *The Cambridge Guide to English Usage* (Peters, 2004, p. 10).

(13) Copy-editing (1992) suggests *that if accents are to be marked*, all those belonging to the word should be there, e.g. protégé, résumé.

In een zoekopdracht door 40 Engelse taaladviesboeken wordt *that if* in alle boeken door de auteurs zelf in de lopende tekst gebruikt, zoals ook in (13) het geval is, maar niet als onderwerp van taaladvies besproken.³ Waar Nederlandse schoolmethoden en taaladviesboeken steevast *dat/als* afraden (zie eerdere referenties en bijvoorbeeld Burger & De Jong, 2009, pp. 133-135; Elling et al., 2000, pp. 168-169; Renkema, 2020, pp. 103-106),⁴ vormt *that if* in het Engels blijkbaar geen probleem. Dat is relevant voor het advies in de Nederlandse schoolmethodes, omdat het suggereert dat de inbedding van een bijzin in een andere bijzin op zichzelf niet problematisch hoeft te zijn, al zal dat ook voor *that if* mede afhangen van de lengte van de *if*-zin.

5. Herformulering van *dat/als*

Nu duidelijk is dat de *dat/als*-constructie laagfrequent is en, op basis van de voorbeelden, aannemelijk lijkt dat de constructie in veel gevallen niet voor problemen in het lees- of luisterproces hoeft te zorgen, gaan we in op het herschrijfadvis dat in de literatuur wordt aangedragen.

³ Dank aan Ingrid Tieken (persoonlijke communicatie) voor het doorzoeken van de Engelse taaladviesliteratuur.

⁴ Renkema (2020, p. 105) vermeldt wel dat ‘tangconstructies [uiteraard] niet altijd fout [zijn]. Ze bestaan niet voor niets. Een tangconstructie is heel functioneel als je informatie wilt geven die van minder belang is.’ Ook deze opmerking gaat echter over tangconstructies in het algemeen, niet over *dat/als*.

5.1 Zinsvolgorde en iconiciteit

De voorgestelde herformulering van de *dat/als*-constructie is achteropplaatsing van de *als*-zin. Zo'n herschrijving wordt categorisch aangeraden, maar is niet altijd even geschikt. Dat is te verklaren aan de hand van de verschillende typen relaties die met voorwaardelijke *als*-constructies kunnen worden uitgedrukt (zie o.a. Sweetser, 1990 en Reuneker, 2022 voor een overzicht). Zo is in (14a) hieronder sprake van een causaal verband tussen de *als*-zin (de oorzaak) en de hoofdzin (het gevolg).

- (14a) Ten slotte blijkt *dat als ouders tijdens de socialisatiefase maandelijks, wekelijks, of meerdere keren per week hoogcalorisch voedsel nuttigden*, de kinderen een grotere kans hadden om later in het leven frequenter hoogcalorisch voedsel te nuttigen. (Mens & Maatschappij, 88-2)

Achteropplaatsing gaat dan in tegen de iconiciteit van de zin, zoals te zien is in (14b).

- (14b) Ten slotte blijkt dat de kinderen een grotere kans hadden om later in het leven frequenter hoogcalorisch voedsel te nuttigen, *als ouders tijdens de socialisatiefase maandelijks, wekelijks, of meerdere keren per week hoogcalorisch voedsel nuttigden*.

In (14a) wordt de oorzaak voorafgaand aan het gevolg genoemd; omdat deze er ook in de werkelijkheid aan voorafgaat, spreken we dan van een iconische presentatie. Dat de herformulering in (14b), wat ons betreft, niet beter is dan de originele zin in (14a) zou daarmee te maken kunnen hebben; volgens onder andere Briner et al. (2012) is een iconische volgorde makkelijker te verwerken dan een niet-iconische. Echter, niet alle studies bevestigen dit idee. Kaiser (2019) geeft een goed overzicht van de literatuur en wijst ook op genreverschillen. Bovendien moet het positieve effect van iconiciteit in (14a) alsnog afgewogen worden tegen het mogelijk negatieve effect van de vrij grote 'afhankelijkheidslengte' tussen het onderschikkend voegwoord *dat* en de rest van de bijzin (vgl. paragraaf 4.3).

5.2 Zinsvolgorde en taalhandelingvoorwaarden

Ook in gevallen waarbij de *als*-zin een lossere relatie heeft tot de hoofdzin, bijvoorbeeld bij het verzachten of nuanceren van de uitspraak in de hoofdzin zoals in (15a), levert achteropplaatsing van de *als*-zin, zoals in (15b), geen geslaagd resultaat op. Daarnaast lijkt herschrijving hier onnodig omdat het gaat om een korte en bovendien idiomatische *als*-zin die waarschijnlijk weinig verwerkingsmoeilijkheden zal opleveren.

- (15a) In zijn kruistocht tegen de advocatuur in het algemeen en sommige advocaten in het bijzonder betoogt de jurist Hendrik Kaptein *dat als het aan hem ligt* advocaten zich niet mogen beroepen op de mazen in de wet. (SoNaR, WR-P-P-G-0000003954)

(15b) In zijn kruistocht tegen de advocatuur in het algemeen en sommige advocaten in het bijzonder betoogt de jurist Hendrik Kaptein *dat* advocaten zich niet mogen beroepen op de mazen in de wet *als het aan hem ligt*.

Burger en De Jong (2009, p.135) waarschuwen hier overigens wel voor: ‘een verandering in de structuur van de zin kan ook de betekenis veranderen’, maar specifiekere adviezen worden niet gegeven. Wat vooral problematisch lijkt aan (15b) is dat de *als*-zin het perspectief geeft van waaruit de rest van de bijzin moet worden begrepen. Verschillende onderzoeken (o.a. Ford & Thompson, 1986; Lee, 2001; Diessel, 2005) beschrijven zo’n ‘*topic*-organiserende’ functie van *als*-zinnen die de zin als geheel ook koppelen aan de voorafgaande tekst.⁵ Ook dat effect gaat verloren bij achteropplaatsing.

6. Conclusie

De *dat/als*-constructie, een specifiek type tangconstructie, heeft een slechte naam in veel taaladvies. Wij hebben dit oordeel in deze bijdrage geprobeerd te nuanceren, mede op basis van corpusonderzoek naar het voorkomen ervan. Hieruit volgt een drietal conclusies. Ten eerste is de constructie, in het algemeen, laagfrequent en komt deze vooral in gesproken taal voor. Wordt de constructie gevonden in geschreven teksten, dan betreft het vooral formele, geredigeerde teksten waarin de constructie geen aantoonbare problemen lijkt op te leveren. Ook laat recent onderzoek zien dat leerlingen de *dat/als*-constructie nauwelijks gebruiken in hun teksten. Als *schrijfadvis* sluit de focus op *dat/als* dus niet goed aan op de schrijfp praktijk en evenmin op het onderwijs. Ten tweede overschaduwde de focus op *dat/als* in taaladvies en taalonderwijs de algemenere formuleerkwestie omtrent tangconstructies. Er bleek weinig wetenschappelijke basis voor het specifieke advies de *dat/als*-constructie categorisch te vermijden, maar er zijn wel onderzoeksresultaten die negatieve effecten van tangconstructies in het algemeen laten zien, zeker wanneer het aantal woorden tussen de twee polen toeneemt. Taaladvies en taalonderwijs zouden dus meer gebaat zijn bij advies over tangconstructies in het algemeen, waarbij *dat/als* als voorbeeld kan dienen van de problematische categorie van bijzintangen, die niet beperkt is tot *dat/als*, maar ook combinaties van andere onderschikkende voegwoorden betreft. Nu heeft de constructie ten onrechte een zelfstandige en prominente status in taaladviezen verkregen. Ten derde hebben we laten zien dat het schrijfadvis de *als*-zin achterop te plaatsen nuancering behoeft; de geschiktheid van dat advies hangt af van de lengte van de *als*-zin en de relatie tussen de *als*-zin, de hoofdzin en de omliggende tekst.

Bibliografie

Agresti, A. (2007). *An Introduction to Categorical Data Analysis* (2e editie). New York: John Wiley & Sons.

⁵ In zijn onderzoek naar de positie van bijzinnen suggereert Diessel (2005, p. 462) daarnaast dat voorwaardelijke bijzinnen vaker dan bijvoorbeeld temporele of causale bijzinnen de zinsinitiële positie innemen, omdat de hoofdzin anders tijdelijk ten onrechte voor een bewering (assertie) in plaats van een hypothese kan worden gehouden.

- Boogaart, R. J. U., & Verheij, K. (2013). Als dát geen insubordinatie is! De pragmatiek van zelfstandige conditionele zinnen. In T. A. J. M. Janssen & J. Noordegraaf (red.), *Honderd Jaar Taalwetenschap. Artikelen Aangeboden aan Saskia Daalder bij Haar Afscheid van de Vrije Universiteit*. (pp. 13–28). Amsterdam: Nodus Publikationen.
- Briner, S., Virtue, S., & Kurby, C. (2012). Processing Causality in Narrative Events: Temporal Order Matters. *Discourse Processes*, 49(1), 61-77.
- Burger, P., & Jong, J. de. (2009). *Handboek stijl: adviezen voor aantrekkelijk schrijven*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Comrie, B. (1986). Conditionals: A Typology. In E. C. Traugott, A. T. Meulen, J. S. Reilly, & C. A. Ferguson (red.), *On Conditionals* (pp. 77–100). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, B. (1998). *Conditionals and Prediction: Time, Knowledge, and Causation in Conditional Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Declerck, R., & Reed, S. (2001). *Conditionals: A Comprehensive Empirical Analysis*. Den Haag: Mouton de Gruyter.
- Diessel, H. (2005). Competing Motivations for the Ordering of Main and Adverbial Clauses. *Linguistics*, 43(3), 449–470.
- Elling, R. (2000). *Rapportagetechniek: Schrijven voor lezers met weinig tijd*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Ford, C. E., & Thompson, S. A. (1986). Conditionals in Discourse: A Text-Based Study from English. In E. C. Traugott, A. T. Meulen, J. S. Reilly, & C. A. Ferguson (red.), *On Conditionals* (pp. 353–372). Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenberg, J. H. (1966). Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. In J. H. Greenberg (red.), *Universals of Language* (2nd ed., pp. 73–113). Massachusetts: MIT Press.
- Kaiser, E. (2019). Order of Mention in Causal Sequences: Talking about Cause and Effect in Narratives and Warning Signs. *Discourse Processes*, 56(8), 599–618.
- Klein, S. (2018). *Clozing in on readability: How linguistic features affect and predict text comprehension and on-line processing* (proefschrift). Utrecht: LOT.
- Lee, C.-B. (2001). The Information Status of English *if*-clauses in Natural Discourse. *Language Research*, 483–505.
- Leech, G. (2007). New Resources, or Just Better old Ones? The Holy Grail of Representativeness. In M. Hundt, N. Nesselhauf, & C. Biewer (red.), *Corpus Linguistics and the Web* (pp. 133–149). Leiden: Brill.
- McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Merkx, P., Flier, E., & Alers, R. (2018). *Op Niveau Tweede Fase: Methode Taalvaardigheid Nederlands. Leeropdrachtenboek 5/6 vwo*. Utrecht: Thieme Meulenhoff.

- Oostdijk, N. (2000). The Spoken Dutch Corpus. Overview and First Evaluation. In M. Gravididou, G. Carayannis, S. Markantantou, S. Piperidis, & G. Stainhaouer (red.), *LREC-2000* (Vol. 2, pp. 887–894).
- Oostdijk, N., Reynaert, M., Hoste, V., & Schuurman, I. (2013). The Construction of a 500-Million-Word Reference Corpus of Contemporary Written Dutch. In P. Spyns & J. Odijk (red.), *Essential Speech and Language Technology for Dutch: Results by the Stevin Programme* (pp. 219–247). Berlin: Springer.
- Pander Maat, H. (2017). Zinslengte en zinscomplexiteit. Een corpusbenadering. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 39(3), 297–328.
- Peters, P. (2004). *The Cambridge Guide to English Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Renkema, J. (1989). Tangconstructies, Experimenteel Onderzoek Naar Leesbaarheid en Attentiewaarde. *Spektator*, 12, 444–462.
- Renkema, J. (2020). *Schrijfwijzer* (6^e editie). Amsterdam: Boom.
- Renmans, B., & van Belle, W. (2003). The use of the Particle *dan* in Dutch Conditional Sentences. *Leuvense Bijdragen*, 92, 141–158.
- Reuneker, A. (2017). Sentence-medial *if*-clauses in Dutch. *Nederlandse Taalkunde*, 22(1), 137–148.
- Reuneker, A. (2020). Clause Order and Syntactic Integration Patterns in Dutch Conditionals. *Linguistics in the Netherlands*, 37, 119–134.
- Reuneker, A. (2022). *Connecting Conditionals: A Corpus-Based Approach to Conditional Constructions in Dutch* (proefschrift). Amsterdam: LOT.
- Reuneker, A., & Boogaart, R. J. U. (2021). *Dat als*: Een schrijfadvis en de praktijk. In N. van der Sijs, L. Fonteyn, & M. van der Meulen (red.), *Wat gebeurt er in het Nederlands?! Over taal, frequentie en variatie* (pp. 177–182). Utrecht: Sterck & De Vreese.
- Steenbakkens, J. (2018). Stijlperspectieven – Nieuwe lessen schrijfstijl voor midden- en bovenbouw vo. *32ste HSN-Conferentie*, 281–285.
- Steenbakkens, J., Stukker, N., & de Gloppe, K. (2021). Formuleerproblemen in leerlingenwerk en schoolboeken Nederlands: Een onderzoek naar de aansluiting tussen de leerstof en de formuleerproblemen van leerlingen. *Pedagogische Studiën*, 98, 27–45.
- Steenbergen, W., Frank, H., Grezel, J. E., Van der Hulst, M., Kooiman, M., Zetstra, H., & Honig, R. (2014). *Nieuw Nederlands. Leerboeken 5/6 vwo*. Groningen: Noordhoff.
- Sweetser, E. E. (1990). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van der Horst, J. (1995). *Analytische taalkunde*. Den Haag: Nijhoff.
- Van Rij, J., Van den Broek, B., & Van den Bergh, H. (2022). Refocusing education in writing style? Relationships between stylistic lapses and the quality of Dutch secondary school students' argumentative writing. *Journal of Writing Research*, 13(3), 415–446.